

ка потребує не просто загальної характеристики конкретної екологічної проблеми, але оцінювання ступеня її небезпеки для суспільства.

Специфікою геоecологічних досліджень є їх територіальність і системність. Предметом досліджень є територіальна геосистема певного типу й рангу, що залежить від мети та масштабу досліджень. Таким чином, на нашу думку екологічним ризиком у геоecологічних дослідженнях є ймовірність екологічно небезпечної події з врахуванням величини збитків, заподіяних складній полікомпонентній територіальній геосистемі. Відповідно, екологічні ризики оцінюються щодо умов життєдіяльності людини, природного середовища та господарства.

Аналіз, оцінювання та обґрунтування управління екологічними ризиками з позиції реципієнтного підходу здійснюється за функціональними блоками системи відповідно до сучасного стану антропогенного використання геосистем:

- ♦ для природоохоронних і мало змінених територій аналізується вплив на блок "Природне середовище" як ризик негативних змін природних геосистем;

- ♦ для територій лісо-, сільськогосподарського та рекреаційного використання аналізується вплив на блок "Природокористування" як ризик змін ефективності природокористування та його адаптація до природних умов;

- ♦ для населених пунктів аналізується вплив на блок "Населення" як ризик фізіологічних і соціальних наслідків для населення.

На сучасному етапі практичної діяльності концепція оцінювання та управління екологічними ризиками є оптимальною методологічною основою забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Дослідження складних територіальних геосистем з метою обґрунтування управлінських рішень у сфері

екологічної безпеки потребує систематизації, аналізу та оцінювання великого обсягу кількісної та якісної просторово-локалізованої інформації. Досягнення цього здійснюється шляхом застосування геоінформаційних технологій. Це дозволяє структурувати територіально прив'язані характеристики та параметри, конструювати просторові моделі в ГІС і візуалізувати одержані результати аналізу, оцінки та прогнозу у формі електронних або паперових карт.

1. Азаркова Н.В., Качинський А.Б., Степаненко А.В. Регіональний вимір екологічної безпеки з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф. – К., 1996.
2. Безверхнюк Т.Н. Геоecологические основы управления. – Одеса, 2002.
3. Гавриленко О.П. Геоecологические обґрунтування проектів природокористування. – К., 2003.
4. Гаев А.Я. Охрана окружающей среды, или Введение в геоecологию. – Пермь, 2001.
5. Гошовський С., Рудько Г., Преснер Б. Екологічна безпека техноприродних геосистем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів. – К., 2002.
6. Гродзинський М.Д. Основы ландшафтной экологии. – К., 1993.
7. Гуцуляк В.М. Ландшафтная экология: геохимический аспект. – Чернівці, 2002.
8. Донченко В.К. Экологическая интеграция. Ч. 1. Социально-экономические аспекты экологической интеграции России в мировое сообщество. – СПб, 1995.
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV.
10. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика. – К., 1997.
11. Конституція України. – К., 1996.
12. Кузнецов Г. И. Основы геоecологии. – Красноярск, 2001.
13. Лавейкіна Є.С. Вдосконалення механізму формування регіональних систем екологічної безпеки. – К., 1999.
14. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан та тенденції розвитку). – К., 2000.
15. Позаченюк Е.А. Введение в геоecологическую экспертизу. Междисциплинарный подход, функциональные типы, объективные ориентации. – Симферополь, 1999.
16. Проблеми екологічної безпеки та керованого контролю динамічних природно-техногенних систем. // За ред. Г.І.Рудька, О.Ю.Митропольського. – К., 1996. – Ч. 1.
17. Проблеми управління природно-техногенною безпекою // За ред. С.І.Дорогунцова. – К., 1999.
18. Толчиев А.Г. Геоecология: географические основы природопользования. – Одесса, 1996.

Надійшла до редколегії 05.09.04

А.М. Сердюк, канд. геогр. наук

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто питання територіальної організації агропромислового виробництва суспільно-географічного району в нових умовах соціально-економічного реформування.

The article takes into consideration the problem of territorial organization of agrarian-commercial production in the social-geographic region in new conditions of socio economic reforming.

Постановка наукової проблеми. Теоретико-методологічне обґрунтування територіальної організації агропромислового виробництва (АПВ) є актуальним напрямом дослідження будь-якого суспільно-географічного району. Аналіз територіальної організації будь-якого району дає змогу простежити не тільки просторове розміщення, але й загальні закономірності й тенденції його подальшого розвитку, а також резерви підвищення економічної ефективності й перспективи реформування та реструктуризації в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-географічні аспекти вивчення процесу агропромислового комплексування в цілому та його окремих функціональних ланок розроблені в дослідженнях Г.В.Балабанова, К.І.Іванова, Р.А.Івануха, А.І.Ісаєва, О.О.Кибальчича, В.Г.Крючкова, В.П.Нагірної, О.М.Паламарчука, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, О.І.Ракитникова, Т.М.Худякової, О.І.Шаблія, М.Д.Шаригіна, В.П.Шацького, Р.О.Язвиніної та ін. Найбільш повно наукові основи економіко-географічного дослідження АПК розроблені М.М.Паламарчуком і О.М.Паламарчуком.

Метою даного дослідження є визначення сутності територіальної організації АПВ суспільно-географічного району. Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких завдань: виявлення теоретико-методологічних критеріїв рівня розвитку АПВ у нових соціально-економічних умовах, обґрунтування заходів удосконалення територіальної організації АПВ у період реформування.

"Територіальна організація" – найпоширеніше поняття в економіко-географічних дослідженнях. У загальних рисах під територіальною організацією продуктивних сил суспільно-географічного виробництва розуміється плановий процес суспільного територіального розподілу праці, яким можна керувати. У наукових дослідженнях економіко-географів та економістів досить чітко розроблена і запропонована система закономірностей і принципів територіальної організації народного господарства. Різні автори в це поняття вкладають неоднорідні тлумачення. Незважаючи на це, сутність поняття "територіальна організація виробництва" розкрита поки що недостатньо, багато методичних і методологічних питань залишаються дискусійними. Так, те-

риторіальна організація продуктивних сил розглядалась у працях Ю.Г.Саушкіна як одна з головних задач суспільно-географічної науки. Методологічні та методичні основи ефективної територіальної організації суспільного виробництва ґрунтовно досліджені А.Е.Пробстом стосовно промисловості [9]. А.Т. Хрущов проаналізував співвідношення понять "територіальна організація" та "розміщення" промисловості. Він підкреслив, що "розміщення" – одна із сторін більш складного поняття "територіальна організація промисловості" [11, с. 100]. І.В.Никольський у своїй праці розглядав поняття "територіальна організація виробництва" і дав теоретичне узагальнення його змісту відповідно до територіальної організації районного виробничого комплексу. В його розумінні це поняття об'єднує всі форми суспільно-географічної організації виробництва: спеціалізацію, розміщення, комплексування, кооперування, концентрацію, комбінування; сполучення й розвиток усіх цих форм має давати народногосподарський ефект [5, с. 50]. Такої ж думки дотримується М.М.Паламарчук, який, визначаючи поняття територіальної організації виробництва, вважає, що вона створює додаткові умови підвищення продуктивності суспільно-географічної праці [6]. Е.Б.Алаєв, І.М.Маєргойз та деякі інші автори при вивченні цього поняття акцентують увагу на визначенні територіальних структур та окремих форм розміщення продуктивних сил, дослідженні промислових районів та вузлів [1, 3, с. 192].

Великий внесок у розвиток концепції "територіальна структура" зробив І.М.Маєргойз. Він, зокрема, довів, що територіальна структура – генералізуюча "стержнева" категорія, яка охоплює багато економіко-географічних понять (економічний район, територіальну концентрацію, економіко-географічне положення тощо), виділив три види структур: 1) інтегрально-просторову; 2) множинну територіально-галузову; 3) лінійно-вузлову, які дають можливість описувати будову різноманітних територіально-суспільних систем. Концепцію І.М.Маєргойза продовжують розвивати його послідовники. Так, Л.І.Василевський і П.М.Полян намагалися параметризувати територіальну структуру. Вони виявили чотири типи територіальних параметрів: 1) концентрація; 2) диференціація; 3) інтеграція; 4) композиція. На думку М.М.Паламарчука, елементи територіальної структури можна поділити на такі чотири типи: локальні, вузлові, ареальні, регіональні. До локальних елементів належать виробничі пункти, центри, зосереджені вузли. Вузлові елементи структури – це сукупність близько розташованих пунктів, які властиві розосередженим вузлам та агломераціям. Ареальні елементи структури – це дискретні елементи: куш, мезорайон, район, зона. Вони відображають територіальну будову дискретних систем, пов'язаних із зональністю природних умов і ресурсів. З їх допомогою виражається множинна територіально-галузева структура у розумінні І.М.Маєргойза. До регіональних елементів територіальної структури належать цілісні територіальні частини – мікрорайони, мезорайони, макрорайони. У сукупності елементи цього типу можуть відображати інтегрально-просторову структуру [7].

Територіальна структура агропромислового виробництва має певну самостійність, яка зумовлена істотною відмінністю функціональних зв'язків, компонентних, територіальних та організаційних відношень. Територіальні відношення елементів територіальної системи агровиробництва виявляються, передусім, через їх функціональні зв'язки. Підприємства переробної промисловості на базі сільськогосподарської сировини часто утворюють сільськогосподарські кущі, райони, зони. Розглядати територіальну систему АПВ без компонентної

визначеності взаємодіючих і взаємозалежних компонентів недоцільно. М.М.Паламарчуком виділено кілька комбінованих структур: 1) компонентно-функціональна; 2) компонентно-територіальна; 3) компонентно-організаційна; 4) територіально-функціональна [8].

Ми дотримуємося погляду І.В.Никольського та М.М.Паламарчука. Вивчення територіальних структур дуже важливе, але обмежувати дослідження агропромислового виробництва цим рівнем недостатньо, тому що ті форми, які склалися, можуть бути нераціональними. На основі аналізу закономірностей формування територіальних сполучень агровиробництв можна визначити сутність їх утворення.

Під територіальною організацією АПВ ми розуміємо стійку систему структурно-функціональних утворень або регіональних угруповань різноманітних форм за власністю господарювання сільськогосподарських виробничих і переробних підприємств, агропромислових об'єднань та агропромислових комплексів, аграрно-індустріальних циклів, продовольчих комплексів і сільськогосподарських районів, які формуються й розвиваються під впливом природно-кліматичних і соціально-економічних чинників. Усі ланки АПВ виконують свої, лише їм притаманні, певні народногосподарські функції в процесі розвитку суспільного територіального поділу праці, який формується в умовах ринкової економіки, що сприяє розвитку усупільненого агровиробництва.

Функціонування територіальної системи агропромислового виробництва в сучасних умовах орієнтовано, перш за все, на ринок. Ринок в умовах формування ринкової економіки – це невід'ємний контролюючий елемент функціонування АПВ, яке є певною системою агробізнесу, де виробництво і ринок невід'ємні. Ось чому необхідно створити ринкові умови, щоб уся система агробізнесу була орієнтована на споживача. Цьому сприяє система об'єктів та установ ринкової інфраструктури (торговий сервіс, ємність ринків, торгові домми, біржі, торгове обслуговування тощо).

Основними критеріями рівня розвитку агропромислового виробництва як цілісної територіальної системи є:

- ♦ ступінь збалансованості всіх стадій АПВ за основними техніко-економічними параметрами;
- ♦ ступінь цілеспрямованості всіх різноманітних, взаємопов'язаних видів діяльності, які в сукупності складають АПВ.

Безперечно, просторова організація агропромислового виробництва як об'єкта суспільно-географічного дослідження відображає об'єднання виробництв з якісно різноманітним за характером процесом відтворення, насамперед сільськогосподарських і промислових підприємств, але поки що відсутні глибинні обґрунтування теоретико-методологічних аспектів теорії АПВ, щодо його визначення, методичних підходів дослідження, функціонально-територіальної структури, сутності територіальної організації тощо. Зазначимо, що матеріальні умови для формування АПВ при плановій економіці склались. На новому етапі формування ринкової економіки соціально-економічні відносини та технологічні перетворення в агропромисловому виробництві дуже загострилися і потребують негайного вирішення. З метою розв'язання цієї актуальної загальнодержавної проблеми розроблена Національна програма розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996–2005 роки [4].

З метою вдосконалення територіальної організації та завершення реформування АПВ, на наш погляд, вирішальним є:

- ♦ перехід від галузевої системи планування та управління до сполучення галузевого принципу з тери-

торіальним плануванням при перевазі останнього. Саме територіальний підхід зможе забезпечити необхідну збалансованість системи;

- ♦ створення ринкового механізму міжгалузевої взаємодії в складі АПК, який би забезпечив цілеспрямованість функціонування всіх його елементів, щоб галузеві завдання відповідали територіальним особливостям агропромислового виробництва;

- ♦ у зв'язку із запровадженням в агропромислове виробництво нових форм господарювання, переважно в сільському господарстві, існує необхідність підготовки вищої і середньої ланки керівників і спеціалістів сільського господарства (по всій адміністративно-управлінській вертикалі та виробничо-господарській горизонталі) до обслуговування в нових ринкових умовах;

- ♦ особливості сучасного стану розвитку й функціонування територіальної системи агропромислового виробництва зумовлюють необхідність найзагальніших вітчизняних наукових розробок або теорій, близьких до національних соціально-економічних і природних особливостей розвитку сільського господарства як провідної галузі АПК.

Висновки. Таким чином, визначення сутності територіальної організації агропромислового виробництва, розкриття його структури, змісту, закономірностей, чинників функціонування в умовах ринкової економіки, розвитку демократичних суспільно-економічних процесів

УДК 911.3.

має ґрунтуватися на таких взаємозв'язаних підходах: 1. Дослідження територіальної організації АПК як об'єкта суспільної географії, який бере активну участь у суспільно-територіальному поділі праці. 2. Економіко-географічне дослідження агропромислового виробництва як певної форми раціоналізації територіальної організації розширеного агропромислового структурно-функціонального утворення. 3. Розглядання регіонального АПК як самостійної суспільно-територіальної підсистеми загальнодержавного агровиробництва.

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983.
2. Иванов К.И. Территориальная организация сельскохозяйственного производства. – М., 1974.
3. Маергойз И.М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований. – М., 1981.
4. Национальная программа развития сельского хозяйства Украины на 1996-2005 годы (проект). – К., 1999.
5. Никольский Н.В. Теоретические основы региональной экономической географии. – Минск, 1976.
6. Паламарчук М.М. Территориальная структура производственных комплексов. – К., 1981.
7. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Экономическая и социальная география Украины с основами теории. – К., 1998.
8. Паламарчук М.М., Паламарчук А.М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты. – М., 1988.
9. Прост А.Е. Эффективность территориальной организации производства (Методологические очерки). – М., 1989.
10. Тихонов В.А., Лезина М.П. Агропромышленный комплекс: пропорциональность развития. – М., 1982.
11. Хрущев А.Т. География промышленности СССР. – М., 1990.
12. Худякова Т.М. Территориальная организация АПК крупного экономического района. – Воронеж, 1991.

Надійшла до редколегії 17.05.04

С.П. Запотоцький, канд. геогр. наук, І.В. Запотоцька, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто аспекти понятійно-термінологічного апарату географії сфери обслуговування населення, визначено сутність і співвідношення окремих термінів.

Are considered aspects of geography of service terminology, determined sense and consequence of some termines.

У зв'язку з розвитком в Україні ринкових відносин і переходом нашої держави на міжнародні стандарти обліку і звітності виникла нагальна потреба дослідження сфери обслуговування, що являє собою складну багаторівневу економічну систему, у якій створюється продукт особливого виду – послуги.

Метою даного дослідження є визначення сутності та співвідношення основних категорій сфери обслуговування, її місце в системі наук, зроблено спробу систематизації основних категорій.

Загалом, під сферою послуг розуміється система галузей народного господарства, споживча вартість продукції яких виражається в наданні зручностей.

Історично виділення послуг як самостійної категорії пов'язане зі зміною змісту виробничої діяльності й розподілом суспільної праці на дві складові: виробництво продукції і виробництво послуг. Існує багато визначень поняття послуги. Наприклад, у роботі "Економікс" К.Р.Макконнелл і С.Л.Брю визначають послугу як те, "що невлотре (невидиме) і в обмін на що споживач, підприємство або уряд готові представити що-небудь цінне"[8]. Ця думка підтверджується у Ф.Котлера, однак він визнає в послугу наявність матеріально-речової форми: "Послуга – будь-який захід або вигода, що одна сторона може запропонувати іншій і які в основному невлотримимі і не приводять до заволодіння чим-небудь. Виробництво послуг може бути, а може і не бути зв'язане з товаром у його матеріальному вигляді" [6, с. 638]. У довіднику "Лібералізація міжнародних операцій з послугами", розробленому ЮНКТАД і Світовим банком у середині 90-х рр., під послугою розуміють зміну в стані інституціональної одиниці, що відбулася в результаті дій і на основі взаємної угоди з іншою інституціональною одиницею". Таке загальне й абстрактне визначення поняття послуги пояснюється їхньою надзвичайною різноманітністю, оскільки тільки класифікація ВТО включає більш як 600 різновидів послуг.

А.В.Сидорова, на нашу думку, дала найбільш просте та повне визначення послуги як виду діяльності, результатом якої є особливий продукт, призначений для продажу, що, як правило, не має матеріально-речової форми або матеріалізується в зміненому стані чи як об'єкт і задовольняє потреби особистості, колективу та суспільства в цілому.

Послуги, на відміну від товарів, виробляються і споживаються в основному одночасно, внаслідок чого виникають деякі особливості їх виробництва. По-перше, послуги не підлягають збереженню, що дозволяє виробникам зводити свій оборотний капітал до мінімуму, тому що витрати на утримання складських приміщень, зберігання, охорону, закупівлю сировини тощо практично відсутні. По-друге, на ринку послуг набагато гостріше постає проблема регулювання попиту і пропозиції, ніж на ринку інших товарів, оскільки багато операцій у торгівлі пов'язані з торговельним посередництвом і можливостями попереднього, завчасного виробництва і збереження товарів. По-третє, у багатьох випадках продаж послуг потребує підвищеної мобільності від продавця й